

Steigen kommune
-kyst som gir lyst

BOLIGSOSIAL HANDLINGSPLAN

2019 – 2023

for Steigen Kommune

Utarbeidet av prosjektet «Bo bra i Steigen» 2018/2019

Fremlagt politisk behandling i formannskapet 28.08.19 og kommunestyre 04.09.19

Innhold

INNLEDNING	3
AVGRENSNINGER, MANDAT OG FORANKRING	4
RESSURSER.....	4
TVERRFAGLIG SAMARBEID OG PROSJEKTORGANISASJON.....	4
SAMARBEIDSPARTNERE OG KOMPETANSEHEVING	5
LOVVERK	5
BOLIGSOSIALT ARBEID I ET FOLKEHELSEPERSPEKTIV	5
STATUS	6
KARTLEGGING AV VANSKELIGSTILTE	7
UTFORDRINGSBILDET I STEIGEN.....	7
BOLIGER-BOTILBUD	8
OVERSIKT OVER KOMMUNALE BOLIGER.....	9
PLAN FOR NYE BOLIGER.....	10
TJENESTETILBUD	10
HANDLINGSPLAN 2019 – 2023	10
MÅLSETNINGER OG PRIORITERTE INNSATSOMRÅDER	10
STEIGEN KOMMUNES PRIORITERTE INNSATSOMRÅDER	10
MÅLGRUPPER I STEIGEN (ikke prioritert rekkefølge)	11
SÆRSKILT OM BARNEFAMILIER – BARN OG UNGE.....	13
HANDLINGSPLAN – DETTE SKAL VI GJØRE.....	14
.....	15
IMPLEMENTERING.....	15
ANSVARSFORDELING	16
ADMINISTRATIVE OG ØKONOMISKE KONSEKVENSER	16
PROSJEKT «LEIE TIL EIE»	17
SAMMENHENG MED ANDRE KOMMUNALE PLANER.....	17
OVERSIKT OVER KOMMENDE RUTINER OG RETNINGSLINJER	18
REFERANSER	19

INNLEDNING

Visjon: Steigen Kommune ønsker at innbyggerne i kommunen skal bo godt.

Alle skal kunne bo i egnede, gjerne selveide boliger, og hvor den enkelte skal mestre det som innebærer å bo godt. Hvordan ivareta godt bomiljø for seg og sin familie; ha tilstrekkelig trygghet og stabilitet, ha egnet størrelse på bolig, bo i et godt nærmiljø, ivareta renhold og vedlikehold, ha nødvendig økonomisk forståelse og ivareta økonomiske forpliktelser er alle viktige områder for å sikre god boligvelferd.

For å nå denne visjonen ble det besluttet å søke midler fra fylkesmannen for å utarbeide en boligsosial handlingsplan som skal ha til hensikt å styrke og formalisere det boligsosiale arbeidet som utøves i Steigen Kommune. Planen skal blant annet inneholde fordeling av ansvar, samhandlingsrutiner på tvers av etater, samt konkretisere tiltak som skal iverksettes mot de ulike målgruppene som finns i Steigen. Planen skal implementeres som en prioritert oppgave i det daglige tjenestetilbudet.

Boligsosialt arbeid handler om å bistå i arbeidet med å skaffe boliger til vanskeligstilte på boligmarkedet, forhindre at noen mister boligen sin, og om å styrke den enkeltes mulighet til å mestre boforholdet. Vanskeligstilte er de som sliter med å skaffe seg bolig, beholde boligen sin, bor i uegnet bolig/bomiljø eller sliter med å mestre det å bo. Vanskeligstilte kan være mennesker med vidt forskjellige bakgrunner, i alle aldre og med ulike livssituasjoner for øvrig, men som har det felles at de har utfordringer ift. bolig og boligsituasjon. Det er nasjonalt stort fokus på boligsosialt arbeid og strategidokument «Bolig for velferd – Nasjonal strategi for boligsosialt arbeid (2014-2020)» utgitt av Kommunal- og moderniseringsdepartementet i felleskap med flere departementer, er et svært viktig dokument i satsningen. Den inneholder blant annet nasjonale mål og prioriterte innsatsområder. Dokumentet har vært grunnlaget for utviklingen av det boligsosiale prosjektet i Steigen.

Hovedmålene er:

- 1. Alle skal ha et godt sted å bo**
- 2. Alle med behov for tjenester, skal få hjelp til å mestre boforholdet**
- 3. Den offentlige innsatsen skal være helhetlig og effektiv**

«Alle skal bo godt og trygt. Dette er viktig for at vi skal kunne ta utdanning, danne familie, være i arbeid og ta vare på helsen vår. Boligen er også en ramme for et sosialt liv og gir tilhørighet til et nærmiljø og lokalsamfunn»

*Jan Tore Sanner,
Kommunal- og moderniseringsminister
(2014) m/flere*

AVGRENSNINGER, MANDAT OG FORANKRING

En boligsosial handlingsplan hører naturlig inn som en temaplan under en Boligpolitisk plan og/eller en kommuneplans samfunnsdel. Steigen Kommune har per i dag ikke en boligpolitisk plan, men det foreligger en strategisk kommuneplan for perioden 2006 – 2016 som sist gjeldende plandokument for området. Det har imidlertid vært lite fokus på boligpolitikk og boligsosialt arbeid som fagområde, slik at gjeldende plandokument ikke sier noe om kommunens satsning på dette området.

På bakgrunn av det overstående har oppdraget i prosjektet vært å lage en handlingsplan ut ifra de rammene som eksisterer i kommunen i dag, samt på bakgrunn av de behov som ble avdekt og dokumentert gjennom en kartlegging gjennomført sommer/høst 2018. Prosjektet ble igangsatt etter initiativ fra NAV Steigen i 2016. Kommunens administrative ledelse og formannskap ble i tidlig fase orientert om planene og hensikten med prosjektet. Det har ut over dette ikke vært en politisk prosess i forkant av prosjektet, slik at det har vært nødvendig med avklaringer ift. prosjektets mandat og for å sikre nødvendig forankring i organisasjonen. Det ble besluttet våren 2018 at rådmannens lederteam skulle være prosjektets styringsgruppe. Det ble også gitt orientering om prosjektet for kommunestyre våren 2018.

RESSURSER

Det er i all hovedsak dagens tjenester med de ressurser de har i dag, samt økonomiske handlingsrom, som må utføre de oppgaver som handlingsplanen vil skissere for å kunne gi de vanskeligstilte på boligmarkedet et bedre tjenestetilbud. Handlingsplanen vil allikevel også foreslå og anbefale tiltak utenfor dagens ramme hvor vi ser at dette er nødvendig. En positiv endring som allerede er gjennomført er at kommunen har økt en stillingsressurs med 30% ved NAV Steigen for videre satsing og arbeid med boligsosialt arbeid. Det planlegges også søknad om skjønnsmidler for å styrke en miljø-/boveiledertjeneste ytterligere, noe som vil ha stor betydningen for utviklingen av det boligsosiale arbeidet i kommunen.

TVERRFAGLIG SAMARBEID OG PROSJEKTORGANISASJON

Det har vært viktig å skape en felles forståelse for hva boligsosialt arbeid er, på tvers av etater og fagområder. Det er kun med samarbeid at kommunen kan løse de boligsosiale utfordringene kommunen står ovenfor - ingen enkelt etat kan løse utfordringene alene.

Stort sett alle etater og tjenester som arbeider med mennesker møter på en eller annen måte de som vi definerer som vanskeligstilte på boligmarkedet. Prosjektet «Bo bra i Steigen» har hatt ansvaret for å utarbeide handlingsplanen og i tillegg til leder og medarbeider har prosjektet vært satt sammen en tverrfaglig prosjektgruppe. Samarbeidet har vært positivt, konstruktivt og viktig for å kunne lage en plan som vil berøre og ha betydning for mange etaters tjenestetilbud og rutiner. Gruppen har bidratt med viktige innspill i prosessen og har vært sentral i jobben med utarbeidelsen av handlingsplanen.

Styringsgruppe:	Rådmannens lederteam
Prosjektansvarlig:	Berit Woie-Berg, NAV leder
Prosjektleder:	Kari Danielsen, NAV Steigen
Prosjektmedarbeider:	Kristine Skagstad, NAV Steigen
Prosjektgruppe:	Bergitte Gabrielsen, Tildelingskontoret Kenneth Sandbakk, Psykisk Helse Unni Albriksen, leder Mølnmoa Rakel Brunnes, Rustjenesten NAV Steigen Kari Lynum, Plan Utvikling og Drift

SAMARBEIDSPARTNERE OG KOMPETANSEHEVING

Husbanken og Fylkesmannen har vært viktige støttespillere i prosessen med utarbeidelse av handlingsplanen. Fylkesmannen med sine fagpersoner og finansieringsstøtte for prosjektet «Bo bra i Steigen», og Husbanken som en stor bidragsyter i forhold til å tilføre kommunen nødvendig kompetanse til å gjennomføre prosjektet. Husbanken har også bidratt til gjennomføringen av en bredt tverrfaglig sammensatt fagdag om boligsosialt arbeid, hvor ansatte, administrativ og politisk ledelse i Steigen kommune deltok.

LOVVERK

Kommunens ansvar for innbyggernes bolig og bosituasjon er hjemlet i Helse- og omsorgstjenesteloven (Hol.) og Sosialtjenesteloven (Sotjl.). Det er i begge lovers formålsbestemmelser lagt vekt på oppgaven om å bedre boligforhold for de vanskeligstilte. Hol. §3-2 kfr. §3-1 og Sotjl. §§ 15 og 27 er også sentrale bestemmelser vedrørende kommunens forpliktelser.

Et kommunalt boligtilbud er ingen rettighet for kommunens innbyggere, men et tilbud som kommunen selv kan bestemme omfanget og kvaliteten av. Det er imidlertid en sammenheng mellom boligtilbudet og ansvaret etter de to overnevnte lovverkene. Det vil derfor være viktig for kommunen å få på plass langsiktige strategier og føringer for kommunens boligpolitikk for fremtiden. Dette vil fremover også være med å endre og videreutvikle denne boligsosiale handlingsplanen.

Husleieloven inneholder også særregler for de som defineres som vanskeligstilte (Husleieloven §11-1). Husleieloven er også et svært viktig lovverk med tanke på å kunne sikre god og effektiv boligforvaltning.

BOLIGSOSIALT ARBEID I ET FOLKEHELSEPERSPEKTIV

Det er en klar sammenheng mellom boligsosiale utfordringer og folkehelse. Å iverksette tiltak for å bedre boligsosiale forhold vil ha positiv effekt på både fysisk og mental helse, som igjen har betydning for livskvalitet og deltagelse i samfunnet. Det vises til sentrale dokumenter som litteraturstudiet «Bolig og folkehelse – hva er sammenhengen (Helgesen m.fl. 2014), Regional folkehelseplan for Nordland 2018-2025 (Nordland Fylkeskommune) og Folkehelsemeldingen (2018-2019) utarbeidet av Helse- og Omsorgsdepartementet som blant annet omhandler denne sammenhengen mellom bolig og helse.

Fra Regional folkehelseplan for Nordland:

«*FOLKEHELSE I NORDLAND.*

Det overordnede målet med vår helsepolitikk må være et sunnere, friskere folk. Folkehelsearbeid er vårt største helsepotensial. Fokus og debatt må i større grad dreies over på helsefremmende arbeid. Helse skapes i hovedsak utenfor helsesektoren. Grunnlaget for flere friske leveår legges der vi lever våre liv.»

Det kommer frem i folkehelseplanen 7 mål og strategier for folkehelsearbeidet i Nordland. Det 3. målet omhandler Bo- og nærmiljø. Målet er at alle innbyggere i Nordland skal ha trygge, attraktive og helsefremmende nærmiljø og én av strategiene er å videreutvikle trygge, universelt utformede og

sosialt tilpassede boliger og bomiljøer. Målsetningen og strategiene sammenfaller med mål og strategier i strategidokumentet «Bolig til velferd» og underbygger viktigheten med at Steigen Kommunes boligsosiale handlingsplan implementeres på en god måte i de aktuelle kommunale tjenestene.

Utdrag fra planen:

«I arbeidet med å forme de sunne arenaene i dagliglivet er utviklingen av helsefremmende barnehager, skoler og arbeidsplass viktig. I tillegg må våre bo- og nærmiljø planlegges og tilrettelegges på en slik måte at en aktiv og sunn livstil fremmes. Kvaliteter i befolkningens fysiske bo- og nærmiljø påvirker trivsel og trygghet, og dermed graden av fysisk aktivitet og sosial deltagelse.»

Sammenhengen mellom bolig og folkehelse er forsket på, bla gjennom i litteraturstudien «Bolig og folkehelse – hva er sammenhengen». Studien viser til at nabolag og bomiljø har en påvirkning på den fysiske og mentale helsen for både barn og voksne. Å bo i dårlige nabolag påvirker barn negativt også mht skoleprestasjoner og deres sosiale miljø i form av å tilbringe tid med venner. Dette har igjen konsekvens for barnas mentale helse.

Å skape stabile bomiljøer for grupper av vanskeligstilte har positiv effekt for helse. Egenskaper og kvalitet med selve boligen er også av betydning. Dårlige boliger påvirker både fysisk og mental helse negativt. Trekk ved boligen som virker negativt er fysiske mangler ved eksteriør, sanitæranlegg, oppvarming, ventilasjon, luftrensing, fukt/råte, trangboddhet og skadedyrproblemer. Spesielt for barn vises det til at det finnes litteratur som peker på at det har negative helsekonsekvenser å være utsatt for både miljøgifter i boligen og trangboddhet.

Studien viser videre til at personer med rus- og psykisk helseutfordringer er overrepresentert blant de med utfordringer på boligmarkedet.

Det vil fremover være viktig å løfte boligsosialt arbeid opp i en større helhetlig boligpolitisk plan når vi ser resultatene av Steigen Kommunes kartlegging og arbeid med boligsosial plan, sammenholdt med betydningen dette arbeidet har for folkehelse. Folkehelseloven (fhl) vil i så måte være et viktig redskap for å arbeide videre med boligpolitiske strategier, da den sier at kommunen skal lage en oversikt over faktorer som påvirker helsen positivt eller negativt (jfr. fhl §5). Her kommer bolig inn som en viktig faktor. Denne oversikten skal videre legges til grunn for den kommunale planstrategien jfr. Plan og bygningsloven.

STATUS

I Steigen kommune har det vært uklart hvem som er vanskeligstilt på boligmarkedet, hvor stort omfang det er og hvilke tjenester som utfører boligsosiale oppgaver. I det følgende vil vi se nærmere på kartlegging av vanskeligstilte, hvordan utfordringsbildet i Steigen er i dag, hvilke boliger og boligtilbud fins i dag samt plan for nye boliger og tjenestetilbudet i Steigen.

KARTLEGGING AV VANSKELIGSTILTE

I forprosjektfasen av "Bo bra i Steigen" (2018-2019) har det vært viktig å gjennomføre en grundig kartlegging av vanskeligstilte på boligmarkedet og inkludere fagområder hvor det jobbes med mennesker med ulike utfordringer. Det har vært viktig både for å få frem korrekt og helhetlig informasjon, samt å skape refleksjon og bevisstgjøring omkring boligsosialt arbeid hos ansatte i ulike tjenester i Steigen kommune. Det ble derfor gjennomført omfattende kvalitativ og kvantitativ kartlegging høsten 2018. Det ble intervjuet 15 ansatte i 13 ulike tjenester i kommunen- noe som var nødvendig for å skape et videre grunnlag for boligsosialt arbeid i Steigen. Etter intervjurunden satt man igjen med et stort og viktig datagrunnlag som viser et godt bilde av reelle boligsosiale utfordringer i Steigen kommune. For å få målbare tall på omfang av vanskeligstilte på boligmarkedet samt hvilke utfordringer tjenestene i Steigen møter ble det også gjennomført en kvantitativ kartleggingsundersøkelse. Totalt 44 husstander ble rapportert inn med ulike boligsosiale utfordringer i Steigen. Kartleggingen har bidratt til et omfattende datamateriale som vektlegges videre i den boligsosiale handlingsplanen for Steigen kommune. I handlingsplanperioden ser man at det i Steigen er behov for å ha fokus på følgende målgrupper:

Barnfamilier	Eldre
Unge voksne	Bostedsløse
Vanskeligstilte i overgangsfaser	Økonomisk vanskeligstilte
Rus/psykiske helseutfordringer	Funksjonshemmede
Flyktninger	(Vike prioritert rekkefølge)

Nærmere framstilling av resultater er presentert i rapporten (2018) "BO BRA I STEIGEN- Boligsosialt prosjekt RAPPORT-Kartlegging av vanskeligstilte på boligmarkedet og Steigen kommunes tjenestetilbud innen boligsosialt arbeid"

UTFORDRINGSBILDET I STEIGEN

På bakgrunn av kartleggingen som er utført i 2018 har man dannet seg et bilde av utfordringer som bør jobbes med videre i Steigen kommune.

Bistand til å finne egnet bolig – beholde bolig

Flere har vanskeligheter med å klare å finne egnet bolig og det å skulle etablere seg i egen bolig. Ut fra kartleggingen fremkommer det omfattende behov for veiledning og praktisk bistand i prosessen i mange saker. Dette er en tjeneste som Steigen kommune ikke tilbyr i sin helhet, men som av fagpersoner innen ulike tjenester i kommunen trekkes frem som ønsket. Det er spesielt vanskelig å finne boliger til enslige- både med tanke på størrelse på bolig og økonomi. Prosess rundt tildeling av kommunale boliger trekkes også frem som en utfordring i Steigen, da man ser at mangel på gode tildelingsrutiner har ført til at feil person havner i feil bolig uten riktig oppfølging. De fleste søkere får tilbud om kommunal bolig, men ofte blir det "ad-hoc" arbeid hvor personer som søker om kommunal bolig får tilbud om første ledige bolig i akutte saker. Dette kan medføre både personlige konsekvenser for den enkelte og samfunnsøkonomiske konsekvenser. Økonomiske virkemidler som kan benyttes både i prosessen med å finne egnet bolig og beholde boligen trekkes frem som lite kjent blant tjenestene og befolkningen for øvrig.

Organisering og utforming av tjenestetilbud

I Steigen ser man tydelig sammenheng mellom bolig/boforhold og andre utfordringer. Bolig og boforhold er elementære behov som ofte må være på plass før det er mulig å tilegne seg annen hjelp. Det gjøres i dag en god del boligsosialt arbeid i de ulike tjenestene i kommunen som fungerer bra og som hjelper noen av de vanskeligstilte på boligmarkedet. Det avdekkes imidlertid at det finnes husstander /mennesker med store bolig- og boutfordringer som ikke mottar den hjelpen de behøver. Kompleksiteten er stor i mange saker både når det gjelder årsaken til hvorfor problemene oppstår, men også i forhold til hvilken type utfordringer som avdekkes. Det viser seg at Steigen kommunes etater og tjenester møter boligsosiale utfordringer som det i dag ikke fins et tilstrekkelig tjenestetilbud for å kunne imøtekomme og avhjelpe. Det fremkommer også at det i en del tjenester er mangel på kjennskap til tjenestetilbud på tvers av etater og at det mangler gode samarbeidsrutiner som sikrer en helhetlig oppfølging av den enkelte. Steigen kommune mangler et system for å ivareta boligsosiale utfordringer i sin helhet. Det fins ikke i dag et sted å henvende seg eller henvise folk til. Generelt er det et stort fokus på bolig og boforhold i de ulike tjenestene i kommunen, men det avdekkes utfordringer som tjenestene per i dag ikke kan løse alene. Det kan være oppgaver som ligger utenfor ansvarsområder og særlig mangler det et system for å ivareta komplekse utfordringer. Videre ser man et behov for å formalisere og koordinere det boligsosiale arbeidet, hvor konkrete ansvarsområder, tiltak og samhandlingsrutiner tydelig fremkommer. Det trenges å utarbeides gode rutiner innenfor et system som kan ivareta boligsosiale spørsmål og utfordringer.

Boveiledning og miljøtjeneste

Det rapporteres inn et stort behov for boveiledning og miljøtjenester. I hele 20 husstander er det meldt inn et behov for veiledning og opplæring i praktiske oppgaver i hjemmet. Dette er relatert til oppgaver innen renhold/orden, innkjøp, matlaging/kosthold, økonomistyring/daglig budsjett, daglige/ukentlige gjøremål i bolig, søppelhåndtering m.m. Boveiledning er heller ikke en tjeneste Steigen kommune har i dag. Dagens tjenestetilbud avdekker utfordringer, men det er ikke rutiner eller ressurser til å ta tak i de utfordringene man ser. Det kommer inn flere tilbakemeldinger med et ønske om en miljøtjeneste som kan jobbe aktivt med veiledning og opplæring.

Bolig med bemanning

Det rapporteres inn behov for bemannet botilbud for 5 personer. I ytterligere 4 saker er det rapportert inn personer med et omfattende behov for tett oppfølging i hjemmet. Dette er mennesker som primært har alvorlige/langvarig rusproblemer og/eller psykiske helseutfordringer. Disse personene har i dag i all hovedsak ikke et tilfredsstillende tilbud slik de bor i dag.

BOLIGER-BOTILBUD

Steigen kommune har i dag både ordinære boliger som benyttes til for eksempel ansatte og boliger til vanskeligstilte. Kommunen har også inngått tilvisningsavtale med privat utbygger, hvor kommunen har fortrinnsrett til utleie av et prosentvis antall av disse boligene til vanskeligstilte.

Bolignemda har i dag ansvar for fordeling og tildeling av kommunens kommunale utleieboliger og har en viktig boligsosial rolle når det gjelder å skaffe bolig til vanskeligstilte på boligmarkedet.

Nedenfor oppstilles en oversikt over kommunens utleieboliger. I tillegg til boliger til vanskeligstilte er det også vedtatt i Steigen kommune at det skal tilbys bolig også til kommunalt ansatte. Disse har

fortrinn til leie av de ordinære boligene. Det er i 2018 mottatt ca. 30 søknader om kommunal bolig. Ventetiden er kortest for de vanskeligstilte, mens det for ordinære boliger er ganske lang ventetid. Generelt er det få som får avslag på søknad om kommunal bolig i Steigen. Ifølge statistikkbanken til husbanken ser man at Steigen kommune har et relativt høyt antall kommunalboliger til sammenligning med andre kommuner.

OVERSIKT OVER KOMMUNALE BOLIGER

Boliger for vanskeligstilte

Nordfold

Rekkehus, 3-mansbolig, to -2roms og en 3-roms	totalt 3 boenheter
Tomannsbolig, to 2-roms	totalt 2 boenheter

Leinesfjord

4- mannsbolig 4-roms	totalt 4 boenheter
4- mannsbolig 2-roms	totalt 4 boenheter
Enebolig m/sokkel 3-roms+2-roms	totalt 2 boenheter
2-mansbolig- vertikalt, 2 3-roms	totalt 2 boenheter

I tillegg har Steigen kommune inngått OPS (offentlig privat samarbeid) på boliger i **Nordfold, Leines og Bogen**. Her er kommunen bundet til å leie halvparten, dvs. 6 boenheter (2 per plass) i 20 år. Det er også mulig for kommunen å leie alle 12 boenheter. Alle disse boenheterne er 3-roms. *10 boenheter er universelt utformet.*

Totalt 23 - 29 boenheter

Ordinære boliger

Leinesfjord

6 eneboliger, tre -3-roms og tre 4-5 roms	totalt 6 boenheter
2 boliger disponerer Steigentunet/lege	totalt 2 boenheter
To eneboliger m sokkel to 4-roms og to-2-roms	totalt 4 boenheter
Enebolig	totalt 1 boenhet
4- mansbolig, to toroms og to 3-roms	totalt 4 boenheter

Nordfold

2- mannsbolig, to 2-roms	totalt 2 boenheter
--------------------------	--------------------

Leines

2- mannsbolig, to 3- roms	totalt 2 boenheter
---------------------------	--------------------

2 boenheter universelt utformet

Totalt 21 boenheter

Boliger gjennom helse- og omsorg; tildelingskontoret

Mølmoa	10 boenheter
Toppen	Ca. 9 boenheter
Steigentunet	20 omsorgsboliger

*8 boenheter universell utformet
Alle universelt utformet.
Alle universelt utformet*

Ca. 39 boenheter

PLAN FOR NYE BOLIGER

Smarthus

Det skal i 2019 bygges 24 nye boenheter i Leinesfjord, dette er innenfor ordningen Tilvisningsavtaler gjennom Husbanken. Meningen her er at det skal være en kombinasjon av boliger for vanskeligstilte og ordinære boliger. Kommunen har til enhver tid rett, men ikke plikt til å leie 40 prosent av boenhetene til vanskeligstilte. Dette utgjør 10 boenheter for vanskeligstilte. Størrelsen på boenhetene er hovedsakelig 2-roms, men noen 3-roms. Smarthusleilighetene egner seg godt for enslige, både med tanke på størrelse på bolig og husleieprisen.

Nye omsorgsboliger

Det skal bygges 10 stk. nye omsorgsboliger i Leinesfjord. Prosessen er i gang og avhengig av byggestart og politisk avklaring vil de stå ferdig enten høsten 2020 eller 2021. Boligene er først og fremst tiltenkt eldre og vil være universelt utformet.

TJENESTETILBUD

Det gjøres en god jobb rundt om i dagens tjenestetilbud i Steigen kommune utfra de forutsetninger og ressurser man har til rådighet. Likevel er det mange som ikke får den boligsosiale hjelpen de trenger. Det er stor grad av kompleksitet i sakene som krever gode rutiner og godt samarbeid i kommunen for å kunne imøtekomme. Som tidligere nevnt, møter Steigen kommune i dag boligsosiale utfordringer som det ikke fins et tilstrekkelig hjelpetilbud til for å kunne avhjelpe. Det mangler rutiner, tydelige ansvarsområder og tilstrekkelig kompetanse for å samarbeide om boligsosiale spørsmål og utfordringer. Tverrfaglig samarbeid rekkes frem som vesentlig for å lykkes videre med boligsosialt arbeid i kommunen, da man ser at det har vært for lite av det. Særlig mellom Helse, NAV og PUD. Utfra kartleggingsresultatene (2018) ser man at det er behov for å ha fokus på områdene boligforvaltning, boveiledning og praktisk bistand, døgnbemannet tilbud, boligkoordinatorfunksjon og økonomiske virkemidler i handlingsplanperioden. Det vil også i handlingsplanen fremkomme forslag til hvordan man i felleskap på tvers av etater/fagområder skal løse fremtidige utfordringer.

HANDLINGSPLAN 2019 – 2023

MÅLSETNINGER OG PRIORITERTE INNSATSOMRÅDER

Den nasjonale strategien «Bolig for velferd» inneholder 3 hovedmålsetninger, 7 innsatsområder og 15 konkrete målsetninger for det boligsosiale arbeidet som skal utføres i kommunene.

Steigen kommune legger disse målsetningene til grunn i utførelsen av denne boligsosiale handlingsplanen, den tid kommunen ikke har egne planstrategier som legger føringer for kommunens boligsosiale arbeid.

STEIGEN KOMMUNES PRIORITERTE INNSATSOMRÅDER

Det er på bakgrunn av kartleggingen utført i 2018 gjort en intern prioritering av de innsatsområder og målsetninger som det er viktig å jobbe videre med i Steigen. Alle målsetningene i strategien Bolig for velferd er viktige, men det er ulikt i hvor stor grad kommunen har utfordringer på de ulike områdene. Ofte ser vi en stor grad av kompleksitet i enkeltsaker, hvor utfordringene faller inn under flere av områdene. Det er i utformingen av handlingsplanen viktig å tenke helhet for å komme frem til gode løsninger som når flest mulig. Nasjonale mål og innsatsområder danner bakteppet i utviklingen av de lokale tiltakene i handlingsplanen, slik at man sikrer en faglig forankret handlingsplan i tråd med nasjonale strategier.

MÅLGRUPPER I STEIGEN (ikke prioritert rekkefølge)

Ut fra kartleggingen som ble gjennomført i 2018 ser man at i Steigen er det behov for å ha økt fokus i

MÅLSETNINGER I STRATEGIEN «BOLIG FOR VELFERD»

MÅL 1: Alle skal ha et godt sted å bo

Innsatsområde: Hjelp fra midlertidig til varig bolig

1. Vanskeligstilte som er i en overgangsfase sikres varig bolig
2. Ingen skal bo i midlertidige botilbud i mer enn tre måneder
3. Ingen barnefamilier eller unge skal tilbringe tid i midlertidige botilbud
4. Rask bosetting av flyktninger i kommunen

Innsatsområde: Hjelp til å skaffe en egnet bolig

5. Det utvikles et variert tilbud av egnede boliger i kommunen
6. Utleieboliger skal være av god kvalitet i et godt bomiljø
7. Vanskeligstilte får veiledning om det private leiemarkedet
8. Vanskeligstilte får hjelp til å kjøpe bolig
9. Vanskeligstilte som bor i eid bolig skal ha en god og trygg bosituasjon

MÅL 2: Alle med behov for tjenester, skal få hjelp til å mestre boforholdet

Innsatsområde: Forhindre utkastelse

10. Kommunen har internkontrollsystemer for husstander som står i fare for å bli kastet ut av boligen

Innsatsområde: Gi oppfølging og tjenester i hjemmet

11. Alle med behov skal motta tilstrekkelig med tjenester til å opprettholde en trygg og god bosituasjon

MÅL 3: Den offentlige innsatsen skal være helhetlig og effektiv

Innsatsområde: Sikre god styring og målretting av arbeidet

12. Det boligsosiale arbeidet er kunnskapsbasert og godt organisert på tvers av sektorer og forvaltningsnivåer
13. Boligtilbud og tjenester utvikles i dialog med brukerne

Innsatsområde: Stimulere til nytenkning og sosial innovasjon

14. Innovasjon og utvikling av det boligsosiale arbeidet gjøres i samarbeid og samhandling mellom ulike involverte aktører

Innsatsområde: Planlegge for gode bomiljøer

15. Kommunene tar boligsosiale hensyn i areal- og samfunnsplanleggingen. Kommunen planlegger for mange nok boliger, og boliger og nærmiljø av god kvalitet.

handlingsplanperioden på følgende målgrupper. Det er bevisst ikke satt opp en prioritert rekkefølge da det alltid vil være en individuell vurdering av behov for bistand på bakgrunn av den enkeltes livssituasjon. Målgruppene synliggjør imidlertid omfanget av hvem som har det vanskelig, og vi ser at vi har de samme målgruppene i Steigen som andre kommuner.

Barnefamilier

Det finnes lavinntekts barnefamilier som har utfordringer med å skaffe egnet sted å bo eller klare å betjene boutgifter. Det avdekkes også utfordringer knyttet til gode bomiljø, både ute og inne. Kan være behov for boveiledning.

Unge voksne

Utfordringer med unge voksne som ikke klarer å etablere seg i egen bolig. Bor ofte hos foreldre. Står ofte utenfor skole eller arbeidslivet og det vil kunne være behov for hjelp til både etablering og boveiledning. Dette er en gruppe «usynlig» bostedsløse som kan være vanskelige å oppdage og tilby riktig hjelp.

Utfordringer kan også oppstå ved overgang fra barnevernstiltak.

Vanskeligstilte i overgangsfaser

Utfordringer ved utskrivelser fra spesialisthelsetjeneste (ofte psykiatri og/eller rus) og vedkommende står uten bolig. Det samme gjelder ved løslatelse fra fengsel.

Dette kan også gjelde ungdom i overganger mellom skole/videregående/arbeid.

Ofte behov for boveiledning for å mestre det å bo.

Mennesker med alvorlig rus og/eller langvarige psykiske helseutfordringer

Sammensatte utfordringer i forhold til boevne, struktur på hverdag og økonomistyring etter langvarig rus- og/eller psykiske helseutfordringer. Behov for omfattende oppfølging og veiledning. Mange av disse har ikke et tilstrekkelig tilbud i dag.

Eldre

Utfordrende å få eldre til å bo hjemme lengst mulig da det er behov for tilrettelegging av bolig og større grad av praktisk bistand enn det pr. i dag er mulig å tilby. Alternativet er behov for omsorgsbolig. Utfordrende både ved kognitiv svikt og redusert funksjonsevne.

Bostedsløse

Utfordringer med at det bor en del personer hos familie, slekt eller venner da de ikke har eget bosted.

Økonomisk vanskeligstilte

Utfordringer med lav inntekt og/eller høye boutgifter.

Utfordringer knyttet til gjelds- og eller forvaltningsproblematikk

Behov for bistand til å finansiere kjøp av bolig til de som ikke får lån i ordinær bank.

Funksjonshemmede

Utfordringer knyttet til tilpasning av boliger for å kunne bli boende etter for eksempel sykdom og redusert funksjonsevne.

Flyktninger

Utfordringer knyttet til det å skulle bo i en norsk bolig. Behov for opplæring og boveiledning for å sikre en trygg bosituasjon, godt bomiljø og for å unngå skader på bolig.

SÆRSKILT OM BARNEFAMILIER – BARN OG UNGE

I oversikten over målgrupper har vi valgt å ikke sette den opp etter en prioritert rekkefølge, men en målgruppe som er spesielt viktig er barnefamilier. Det er nasjonalt stort fokus på barnefamilier og de barn og unge som vokser opp under vanskelige forhold. Husbanken som en sentral samfunnsaktør på det boligsosiale området har også stort fokus på dette. Husbankens mål er at «Alle barn skal bo trygt og godt». Husbanken fastsetter videre at «Vi må se barna og sørge for at de bor trygt selv om foreldrene har lav inntekt eller andre problemer». Husbanken viser til statistikk som forteller at dårlige boforhold for barn har negativt innvirkning på nasjonale prøver opp gjennom oppveksten. Man ser også at dårlige boforhold går i arv, og det gir økt sannsynlighet for behov for sosialhjelp i voksen alder (www.husbanken.no).

Det er mange fordeler med å hjelpe lavinntekts barnefamilier til å eie egen bolig. Egen eid bolig gir et mer stabilt bomiljø som igjen gir bedre oppvekstvilkår for barna. For familien er det mer lønnsomt å eie enn å leie, og det å eie egen bolig gir økt selvfølelse og motivasjon for å bli selvhjulpen. Oppvekst i en eid bolig øker også sannsynligheten for å fullføre videregående skole (www.husbanken.no).

HANDLINGSPLAN – DETTE SKAL VI GJØRE

Innsatsområde i Steigen	Mål i strategien "Bolig for velferd"	Tiltak	Hoved-ansvarlig	Finansiering	Tidsplan	Målgrupper
1 - BOLIGTILBUD OG -FORVALTNING						
1.1	1,2,3,4, 6,7,10	Etablere gode rutiner for tildeling av kommunal bolig og oppfølging av leietakere i boligene underveis i leieforholdet. Sikre rett person i rett bolig og at de som trenger ekstra oppfølging i bolig får tilbud om dette. Oppfølging av husleiekontrakter.	PUD		2019-2020	Personer i overgangsfaser Barn og unge/Barnefamilier Bostedsløse Flyktninger Eldre Funksjons - eller utviklingshemmede
1.2	1,2,3	NAV etablerer et fast tilgjengelig midlertidig botilbud	NAV	NAV	sep.19	
1.3	6, 15	Fokus på gode bomiljø både i og utenfor kommunale boliger gjennom tilvisningsavtaler og etter eget initiativ.	PUD		dd	
1.4	5, 15	Sikre et fortsatt variert tilbud av egnede boliger på bakgrunn av behov	PUD/prosjekt		dd	
1.5	5	Bygging av SMART-house med kommunal tilvisningsrett - gir et tilbud om små utleieenheter med lavere husleie.	Privat aktør	Privat aktør	sep.19	
1.6	7	Veilede om det private leiemarkedet	NAV		dd	
1.7	11	Legge til rette for etablering av treningshybel	PUD			
1.8	8	Bruk av kommunale boliger i prosjektet "Leie til eie"	PUD/prosjekt		2019-2021	
2 - BOVEILDNING OG PRAKTISK BISTAND - MILJØTJENESTE						
2.1	11, 13	Tilby boveiledning/booppfølging etter kartlegging og vedtak på tjeneste	Helse/Miljøtj.		dd	Vanskeligstilte i overgangsfaser Mennesker med rus og/eller psykisk helseutfordringer Unge voksne Flyktninger Eldre Barnefamilier
2.2	11, 12	Etablere miljøtjeneste - utvikle ny samhandlingsmodell. Helse undersøker mulighet for å søker om midler til prosjektfinansiering for å realisere dette.	Helse/prosjekt		2019-2020	
2.3	11	Innarbeide rutine for å gi flyktninger tilstrekkelig innføring i det å bo i norske hjem	NAV/flyktningetjenesten		dd	
2.4	11	Vurdere mulighet for å tilby tjeneste innen praktisk bistand til eldre, ut over det som tilbys i dag, slik at de kan bli boende hjemme lengre. Sees i sammenheng med etablering av miljøtjeneste.	Hjemmetj./Miljøtj.		2019-2020	
2.5	11	Tilby "Boplan" og oppfølging av denne.	Boligkoordinator		2019	
2.6	11	Ta i bruk velferdsteknologi for å videreutvikle det boligsosiale tjenestetilbudet	Helse		dd	
3 - DØGNBEMANNET TILBUD						
3.1	1, 5, 11, 13, 14	Jobbe med å se på muligheten for å etablere et tilbud til de som har behov for et døgnbemannet tilbud på grunn av manglende boevne. Sees i sammenheng med omlegging av drift på Mølnmoa.	Helse		2020	Vanskeligstilte i overgangsfaser Mennesker med rus og/eller psykiske lidelser Psykisk utviklingshemmede
3.3	11	Se på effekt av miljøtjeneste som alternativ til døgnbemannet tilbud	Helse		2020	

4 - BOLIGKOORDINATOR						
4.1	Alle	Samle kompetanse og kjennskap til boligrelaterte tilbud i kommunen, hvor Boligkoordinator har fagansvar og ansvar for utvikling og oppfølging av Handlingsplanen for boligsosialt arbeid i Steigen Kommune	NAV		dd	Alle
4.2	Alle	Boligkoordinator skal koordinere samhandling mellom tjenester i enkeltsaker og ha ansvar for oppfølging av boplan	Boligkoordinator		høst 2019	
4.3	Alle	Boligkoordinator skal være medlem i kommunens Bolignemnd og Boligrådgivningsgruppe	Boligkoordinator		høst 2019	
4.4	Alle	Boligkoordinator skal samhandle tett med kommunens koordinerende enhet - Tildelingskontoret	NAV/Helse		høst 2019	
4.5	15	Boligkoordinator deltar som medlem i kommunens folkehelseråd	NAV		høst 2019	
4.6	9, 12	Etablere en Boligrådgivningsgruppe. Dette er en tverrfaglig sammensatt gruppe internt i kommunen til saker hvor det er behov for tilpasning av bolig på grunn av sykdom og/eller funksjonsnedsettelse. Samarbeid i enkeltsaker også med eksterne aktører.	NAV/Helse		høst 2019	
5 - ØKONOMISKE VIRKEMIDLER						
5.1	9, 10	Opprettholde og utvikle et godt tilbud om økonomisk råd og veiledning.	NAV		dd	Barnefamilier Funksjonshemmede Økonomisk vanskeligstilte Eldre Flyktninger Bostedsløse
5.2	8, 9	Sikre god utnyttelse av Husbankens økonomiske virkemidler (Startlån, tilskudd, bostøtte og grunnlån)	NAV		dd	
5.3	12, 14	Utvikle nye retningslinjer for administrasjon, saksbehandling og bruk av Husbankens økonomiske virkemidler: Overgang til to-trinns saksbehandler hvor NAV-leder har beslutningsmyndighet i enkeltsaker. Lånenemda (Rådmann, økonomileder og NAV-leder) møtes 2 ganger i året for strategiske og overordnede økonomiske beslutninger.	NAV/Rådmann		2019/2020	
5.4	8	Jobbe for å få satt av midler i kommunens budsjett fom 01.01.2020 til tilskudd til tilpasning og etablering i bolig. Midler til dette går fra denne dato inn i rammeoverføringene fra stat til kommune.	Rådmann		des.19	
5.5	8, 9	Sikre bedre informasjon til søkere og samarbeidspartnere om tilgjengelige økonomiske virkemidler fra Husbanken	Boligkoordinator		2019/2020	
5.6	8	Prosjektet "Leie til eie" er startet opp i Steigen fra mai 2019. Hovedmålgruppen er lavinntektsfamilier som i utgangspunktet ikke kvalifiserer til startlånopptak. Dette innebærer også varianten "Eie først".	PUD/NAV		2019/2021	

IMPLEMENTERING

Et viktig tiltak i det videre boligsosiale arbeidet er opprettelsen av en boligkoordinatorfunksjon. Det er som nevnt tidligere styrket en stillingsressurs med 30 % rettet mot boligsosialt arbeid, og deler av denne styrkingen er med på å finansiere den nye funksjonen. Boligkoordinatoren skal ha fagansvar for boligsosialt arbeid og ha ansvar for oppfølging av handlingsplanen. Boligkoordinatoren vil også ha hovedansvar for å påse at konkrete oppgaver tilknyttet tiltakene i handlingsplanen blir utført.

Implementeringen av handlingsplanen vil skje gradvis, etter hvert som nødvendige rutiner og retningslinjer er på plass. Det er som arbeidsverktøy utarbeidet en arbeidsplan som inneholder oversikt over alle konkrete oppgaver. Boligkoordinator har ansvar for å revidere og oppdatere handlingsplanens arbeidsplan, sammenfatte rutinebeskrivelser og knytte disse til handlingsplanen etter hvert som rutiner og retningslinjer er utarbeidet av rette instanser.

Handlingsplanens tiltaksdel har en gyldighet for perioden 2019 – 2023. Planen legges frem til ny politisk behandling i 2023 etter en evaluerings- og revideringsprosess.

ANSVARSFORDELING

Handlingsplanen inneholder en konkret ansvars plassering ift til de tiltak som skal iverksettes. Det er også fordelt ansvar for konkrete oppgaver til enkeltpersoner, grupper eller etater i handlingsplanens arbeidsplan (se vedlegg). I all hovedsak er det 3 etater som deler ansvaret videre:

Plan Utvikling og Drift (PUD)

Ansvar for eiendomsforvaltningen og tildeling av kommunale boliger (herunder bolignemden)

Ansvar for fokus på gode bomiljøer i tilknytning til kommunale boliger

NAV

Ansvar for midlertidig- og akutt bolig.

Ansvar for økonomisk råd, veiledning og økonomiske stønader.

Ansvar for administrasjon og videretildeling av økonomiske virkemidler gjennom Husbanken (Startlån/tilskudd).

Ansvar for boligkoordinatorfunksjon og fagområdet boligsosialt arbeid.

Medansvarlig for miljøtjeneste/boveiledertjeneste sammen med Helse & omsorg.

Ansvar for boveiledning til flyktninger.

Helse- og omsorgssektoren

Hovedansvarlig for miljø- og hjemmetjenesten, herunder kartlegging og vedtak gjennom Tildelingskontoret.

Ansvar for å søke skjønnsmidler til etablering av Miljøtjenesteprojekt.

Ansvar for Koordinerende enhet i kommunen.

ADMINISTRATIVE OG ØKONOMISKE KONSEKVENSER

Pr i dag er det satt av til sammen 100% stillingsressurs til boligsosialt arbeid;

- 50% miljøarbeider under Helse- og omsorgssektoren
- 30% boveileder tilknyttet NAV/Rustjenesten
- 30 % Boligkoordinator (kombinert saksbehandling startlån Husbanken) tilknyttet NAV

Ut over disse stillingsressursene er de tiltakene og oppgavene som er planlagt i utgangspunktet tenkt utført innen dagens økonomiske rammer og ressurser. Mye boligsosialt arbeid utføres også allerede i dag i de ulike tjenesteområdene, som en del av de oppgaver som naturlig tilhører fagområdene. Helse planlegger videre å søke skjønnsmidler for å kunne videreutvikle og utvide en Miljøtjeneste i Steigen ut over dagen tilbud, blant annet med økning av stillingsressurser, for å kunne gi et bedre tilbud innen miljø- og veiledningstjeneste.

Det er et mål at mer strukturert og systematisk arbeid innen boligtildeling og boligforvaltning skal mer effektiv tidsbruk, og bedre utnyttelse og regulering av den kommunale boligmassen.

Et godt boligsosialt tjenestetilbud vil kunne bidra til å senke kostnader på andre områder dersom riktig hjelp gis til riktig tid. Eksempelvis unngå kostnader til institusjonsplasser dersom eldre kan bo hjemme lengre, renoveringskostnader ved skade på boliger på grunn av manglende boevne og utgifter til barnevernstiltak dersom bolig og boforhold er medvirkende til manglede eller redusert omsorgsevne. Reduksjon i utgifter bør sees i et langsiktig perspektiv og være en del av en helhetlig og strategisk bolig- og samfunnspolitisk plan.

PROSJEKT «LEIE TIL EIE»

Steigen Kommune er med i et 2-årig prosjekt gjennom Husbanken der kommunen er en del av et kommunalt nettverk med 4 andre kommuner. Hensikten er å utvikle modellen «Leie til eie», herunder også modellen «Eie først». Prosjektet er betegnet som et pilotprosjekt av Husbanken, med tanke på å klare å implementere og ta i bruk disse modellene i små kommuner. Modellene har vært benyttet i større kommuner allerede i flere år og det er gode erfaringer med å benytte disse.

Modellen går ut på å bistå den/de som ikke får innvilget startlån på søketidspunktet på grunn av manglende betjeningsevne (ingen eller lav inntekt), til å kjøpe seg bolig. En viktig målgruppe er lavinntekts barnefamilier. For å hjelpe denne gruppen til å skaffe egen eid bolig, med de fordelene det gir, går partene inn på en avtale hvor kommunen kjøper en bolig som familien leier i en viss periode (3-5 år). Deretter kjøper familien den av kommunen til prisen kommunen kjøpte den for i utgangspunktet. Det forutsetter at familien det gjelder i løpet av den perioden det inngås avtale om, har forutsetninger for å kunne betjene startlånet selv innen endt avtaleperiode. God struktur og oppfølging underveis er viktig. Steigen Kommunen ser dette prosjektet som en god mulighet til å bygge kompetanse på flere områder; boligsosial oppfølging, tiltaksgjennomføring og boligforvaltning. Kommunen ser også mulighet til å kunne bruke kommunale boliger inn i prosjektet.

SAMMENHENG MED ANDRE KOMMUNALE PLANER

Kommunestyre i Steigen vedtok i sak 2/19 den 20.02.19 «Plan for habilitering og rehabilitering, samarbeid og samordning, Steigen Kommune 2018 – 2019».

Utdrag fra forord/innledning:

«En plan for habilitering og rehabilitering skal sikre at personer med ulike behov, får tilbud om tilpassede tjenester. Dette kan medvirke til stimulering av egen læring, motivasjon, øke funksjons- og mestringsevnen, likeverd og deltagelse.»

«Målgruppen er alle som har behov for assistanse for å oppnå eller vedlikeholde sitt optimale fysiske, sanselige, intellektuelle, psykiske og sosiale funksjonsnivå»

«Ut fra det overstående er kjernen i habiliterings- og rehabiliteringspolitikken for Steigen kommune det enkelte menneskets livskvalitet, mestring og deltagelse sosialt og i samfunnet»

Steigen kommune vet nå gjennom arbeidet med boligsosial handlingsplan at egnede boliger, gode bomiljø og tilstrekkelig grad av bomesting er viktige faktorer som må være tilstede nettopp for at enkeltmennesker skal kunne oppnå god livskvalitet, mestring og deltagelse sosialt og i samfunnet. Målgruppene i de to planene vil i mange saker være sammenfallende. Det vil derfor være nødvendig

og se Plan for habilitering og rehabilitering og Boligsosial handlingsplan i sammenheng, samt at planene kan være et verktøy for samhandling mellom tjenestene.

OVERSIKT OVER KOMMENDE RUTINER OG RETNINGSLINJER

Boligforvaltning

- Rutiner for tilsyn av kommunale boliger
- Rutiner for samhandling med økonomiavdeling
- Rutiner ved brudd på husleiekontrakt
- Rutiner for inn- og utflytting
- Rutiner for utarbeidelse av husleiekontrakter og oppfølging av disse

- Retningslinjer for utleie av kommunale boliger
- Retningslinjer for kommunens Bolignemd

Boveiledning, praktisk bistand og miljøtjeneste

- Rutine for kartlegging av behov for boveiledning og praktisk bistand, samt tildeling av tjenester
- Rutine for gjennomføring av boveiledning
- Rutine for veiledning av flyktninger

Boligkoordinators oppgaver

- Rutine for henvisning
- Rutine for samhandling med koordinerende enhet/Tildelingskontoret'

- Retningslinjer og stillingsinstruks for boligkoordinator
- Retningslinjer for Boligrådgivningsgruppe

Økonomiske virkemidler

- Retningslinjer for administrasjon, saksbehandling og bruk av Husbankens økonomiske virkemidler

REFERANSER

Husbanken www.husbanken.no

Veiviser Bolig for velferd www.veiviseren.no

«Bolig for velferd» Nasjonal strategi for boligsosialt arbeid (2014-2020).

Utgitt av flere departementer i fellesskap

«Rapport – Kartlegging av vanskeligstilte på boligmarkedet og Steigen Kommunes tjenestetilbud innen boligsosialt arbeid.» 2018 – Prosjektet «Bo bra i Steigen».

Bolig og folkehelse – hva er sammenhengen? En litteraturstudie (Helgesen m.fl. 2014)

Regional folkehelseplan for Nordland 2018-2025 (Nordland Fylkeskommune)

Meld.St.19 – Folkehelsemelding – Gode liv i et trygt samfunn (Helse- og omsorgsdep.)